

УДК 37.034

В. Л. Короленко

м. Миколаїв

РОЛЬ СІМ'Ї В ПРОЦЕСІ МОРАЛЬНЬОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена проблемі підвищення якості морального виховання дітей шкільного віку. У статті здійснено науковий аналіз джерел з проблеми морального виховання школярів в сім'ї і розглянуто підходи науковців щодо цієї проблеми. Виявлено особливості сімейного виховного процесу спрямованого на підвищення морального рівня учнів. На основі аналізу психологічної і педагогічної літератури, розглянуто різні шляхи підвищення ефективності педагогічного впливу на сучасну молодь. Результати проведеного дослідження вказують на необхідність використання в процесі морального виховання елементів сімейної педагогіки, які сприяють прагненню підростаючої особистості до морального вдосконалення.

Ключові слова: мораль, поведінка, цінність, умови виховання, формування, традиції.

В умовах стрімкого розвитку сучасної цивілізації існує необхідність розроблення принципово нових підходів до рішення проблеми морального формування дітей шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. До питання морального формування молоді зверталися в своїх працях відомі мислителі та педагоги, серед яких Т. Куликова, Н. Мойсеюк, В. Савка, О. Степанов, Т. Стефаненко, К. Ушинський, та інші.

Мета статті – за допомогою сімейних і національних традицій

прищепити дітям шкільного віку прагнення до систематичного вдосконалення отриманих моральних знань. Завданням даної статті є висвітлення важливості та необхідності підвищення ефективності процесу морального формування дітей шкільного віку.

Результати проведеного нами дослідження свідчать, що ефективність морального формування дітей шкільного віку в сім'ї “визначається тим, як батьки знають своїх дітей, якою мірою стратегія і тактика сімейного виховання спрямовані на віддалену перспективу, наскільки взаємопов'язані проміжні цілі й способи впливу. Одним із важливих засобів виховного впливу, на думку Л. Виготського, є “апарат емоцій”, за допомогою якого можна легко впливати на поведінку дитини [1, с. 141].

Досить помітне місце в ряду охарактеризованих вище концепцій належить Н. Мойсеюк. Автор вважає, що “сім'я, родина - це група людей, яка складається з чоловіка та жінки, їх дітей (власних чи прийомних) та інших близьких родичів, що живуть разом; соціальний осередок, який найтісніше об'єднує людей на основі шлюбних і кровних зв'язків”. На його думку, “сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. У процесі розвитку людської цивілізації вона набула функцій, які в єдності забезпечують повноцінність її існування, саморозвиток та життєдіяльність як соціального інституту”.

Продуктивним уявляється твердження Н. Мойсеюк про основні функції сучасної сім'ї.

Економічна функція забезпечує статус сім'ї як повноправної виробничо-господарської одиниці і є необхідною умовою добробуту, фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів.

Репродуктивна функція сім'ї забезпечує відтворення й продовження людського роду, фізичне й духовне поновлення суспільства.

Виховна функція - полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду, забезпечення їх входження в систему суспільних

відносин. Родина передає своїм нащадкам знання, уміння, навички, норми, цінності, необхідні Для самостійного життя в суспільстві."

Реактивна функція - це взаємна фізична, матеріальна, морально-психологічна підтримка членів родини з метою збереження їх здоров'я, життєвого тону; дотримання режиму праці і відпочинку, харчування, особистої гігієни тощо; захист сім'ї і кожного з її членів від усіх негараздів і бід.

Комунікативна функція задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні. Від характеру внутрішньо-сімейного спілкування, морально-психологічного клімату сім'ї залежить моральне і психічне здоров'я людини, її емоційна культура.

Регулятивна функція забезпечує систему регулювання взаємовідносин між членами сім'ї, в тому числі первинний соціальний контроль діяльності всіх членів сім'ї та реалізацію влади й авторитету батьків. У демократичній сім'ї регулятивна функція здійснюється здебільшого за допомогою моральних норм, особистого авторитету членів родини і, в першу чергу, авторитету батьків. Вона виявляється і у взаємодії всіх членів родини з суспільством, соціальними інститутами, виконанні громадянських обов'язків та здійсненні прав і свобод [2, с. 523-524].

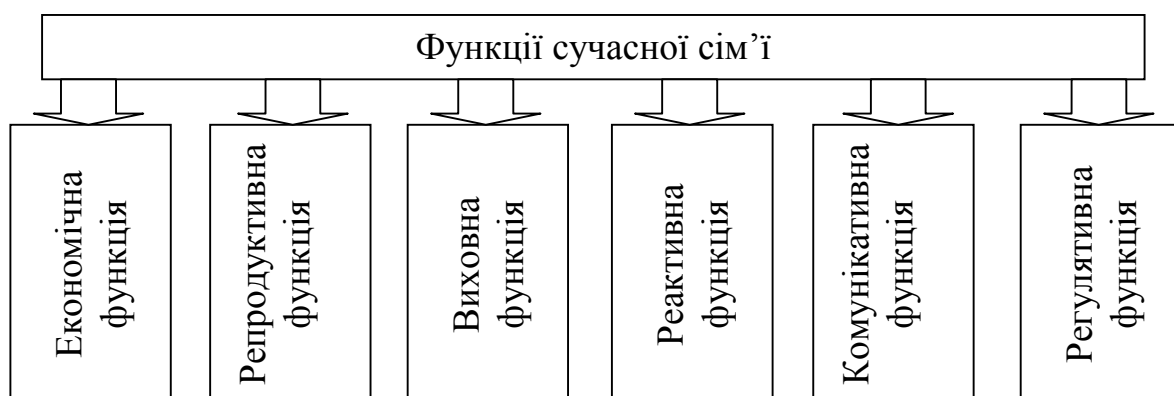

Рис. 2.1 Основні функції сучасної сім'ї.

Актуалізуючи увагу на важливості на сімейному і родинному вихованні Н. Мойсеюк відзначає, що "це виховання дітей в сім'ї батьками,

родичами, опікунами або особами, що замінюють батьків. Специфічною особливістю родинного виховання є те, що воно здійснюється в контексті життя самої сім'ї, на основі внутрішньо-родинних стосунків, трудових та опікунських обов'язків і родинно-побутової культури. Його визначальна роль обумовлена", як свідчить автор, "глибинним впливом на весь комплекс фізичного і духовного життя дитини" [2, с. 524].

Про важливість взаємозв'язку сім'ї і суспільства для морального становлення особистості говорить В. Савка, на думку автора ефективності морального формування дітей шкільного віку сприяють такі її риси:

- сім'я має розглядатися як система відносин, взаємодій, спрямованих як у її середину, так і назовні - щодо інших соціальних утворень, суспільства загалом. Сім'я є самостійним соціальним інститутом, зокрема посередником у відносинах особистостей - членів сім'ї та суспільних структур;

- ці відносини не усталені остаточно, форми їх вияву, обсяг, інтенсивність постійно змінюються;

- основними чинниками, які визначають розвиток сім'ї та сімейних відносин, є тип соціально-економічної, політичної та соціокультурної організації суспільства, традицій, що домінують у ньому;

- сім'я є пластичним соціальним інститутом, котрий прагне до збереження своєї цілісності за будь-яких соціальних умов. Вона хоча частоково й пристосовується до них, але завжди зберігає певну самостійність щодо тих суспільних впливів, які її не задовольняють, дестабілізують, і певним чином сама здатна впливати на соціальне довкілля [4].

Результати нашого дослідження свідчать про важливість тверджень В. Поліщука, що "окрему увагу слід звернути на проблему виховання дітей як основний індикатор змісту сімейних відносин, де типовими рисами підростаючого покоління стають жорстокість, насильство внаслідок

слабкого соціального імунітету в батьків стосовно негативних зовнішніх впливів (криза в суспільстві, вплив ЗМІ тощо), вживання алкоголю, наркотиків, неефективної дії окремих соціальних інституцій (системи освіти, правоохоронних органів)". На думку дослідника: "самі батьки та представники ще більш старших поколінь (дідусі, бабусі тощо) часто є їх активними носіями та пропагандистами". На нашу думку, на моральне формування школярів, негативно впливає "дестабілізація психології сім'ї, що спричинила передусім у дітей шкільного віку несприятливі особистісні утворення: "мультикове" світосприймання, "доларизацію" свідомості тощо". В. Поліщук відзначає, що "водночас у сім'ях з високим рівнем психологічної сумісності, які зуміли забезпечити достатній опір негативним соціальним впливам і утримують обвал буденної навчально-виховної ситуації, проблема виховання дітей, як правило, не виокремлювалася, оскільки попередньо нейтралізовувалася ситуацією загальною сімейною зайнятістю та взаємовідповідальності, коли всі (діти і дорослі) мали певні постійні доручення, обов'язкове виконання яких безпосередньо впливало на добробут і соціальний статус сім'ї" [3, с. 7].

Грунтуючись на отриманих нами результатах дослідження можемо стверджувати, що сім'я один з головних інститутів виховання людини і саме в неї дитина набуває основи моральних знань і норм. Так, досліджуючи проблеми сімейного виховання К. Ушинський підкреслював важливість сердечних зв'язків для людини з родиною, яка її виховувала. "Якщо в родинній сфері ми знайшли мало елементів права, то тим більше ми знаходимо в ній елементів родинної любові. Якесь особливе тепло, задушевність, сердечність стосунків, що не допускає думки про егоїстичну відокремленість однієї особи від іншої, становлять відрядну рису характеру слов'янської сім'ї. Важко виразити словами, взагалі придатнішими для висловлення суму або злості, ніж радісного почуття, те особливе світле щось, що народжується в нашій душі, коли ми згадуємо

тепло рідного сімейного гнізда. До глибокої старості залишаються в нас якісь, сердечні зв'язки з тією родиною, з якої ми вийшли. Нам якось важко уявити собі, що ці зв'язки вже розірвано назавжди, і це глибоке родинне почуття прокидається в нас інколи, незважаючи на юрму спогадів, пройнятих гіркотою і жовчю” [7, с. 59].

Погоджуємося с твердженням К. Ушинського про важливу роль матері у моральному вихованні дитини. У своїх дослідженнях К. Ушинський наголошував, що “від моральності жінок здебільшого залежить стан моральності всієї сім'ї. Мати в усіх класах суспільства має незрівнянно більший вплив, ніж батько, на розумовий і душевний розвиток дитини, це переважання материнського впливу особливо разюче в нижчих класах”. Дослідник зауважує, що “тоді як батько весь день працює поза домом, дитина перебуває весь цей час під наглядом і впливом матері; отже, її настанови і її приклади спрямовують розвиток розуму дитини; у тому ніжньому віці, коли враження так глибоко западають у душу, дитина бере в них всі свої поняття про добро і зло, схильність до добротності або до пороку”. Автор вважає, що “в країні, де моральність жінок зіпсована, сім'я також псується і сімейні зв'язки швидко розпадаються” [7, с. 52].

Підтримує думку К. Ушинського про важливу роль сім'ї у процесі морального виховання дитини В. Поліщук і вважає, що “незважаючи на різні негаразди, основні сімейні цінності ще залишаються незмінними завдяки старшому поколінню, (піклування про дітей, взаємодопомога, взаєморозуміння тощо). Сталість традиційних сімейних уявлень засвідчує вічність загальнолюдських цінностей, які зберігаються за будь-яких, навіть екстремальних обставин. Вони не були втрачені й тому, що в період тривалих, не визначених у часі суспільних трансформацій потребують стабілізації механізми психологічного захисту від несприятливих соціальних впливів. Вони є передумовою стабільних взаємин у вторинних

групах, що обов'язково гарантує необхідну стабільність уже на рівні держави” [3, с. 15].

Проведене нами дослідження підтверджує переконання В. Поліщука, що протягом тривалого часу у внутрішньо-сімейних стосунках відбувались значні зміни і “сучасна сім'я - це співіснування загальнолюдських і професійних цінностей. У ній почали розпадатися традиції щодо вибору молодшим поколінням батьківської професії, зрештою, між представниками різних вікових груп сформувався розрив у ставленні до професійної діяльності. Сімейні відносини детермінують життєвий шлях особистості як продукт реалізації життєвих планів, комплекс самореалізації, самопізнання і саморозвитку. Професійна самореалізація безпосередньо залежить від сімейної самореалізації, продовжує її, тому шлюби, які укладаються після закінчення шкільного віку, відразу потрапляють у групу ризику”. Дослідник стверджує, що “через відсутність професійної самореалізації подружжя потерпає однаково, тільки форми прояву невдоволеності різні:

1) чоловіки здебільшого не прагнуть до сімейного інтимно-особистісного спілкування, оскільки дружина для них нецікава, що, зрештою, може призвести до розлучення;

2) жінки на роботі є нервовими, імпульсивними, їх негативні емоції - це спосіб захисту від зовнішніх впливів, які, на їх думку, ображають гідність” [3, с. 29].

Досліджуючи сімейне виховання дітей, Т. Стефаненко відзначає складність процесу, і його залежність від конкретної культури.

По-перше, самоствердження і поступливість, а також інші особливості виховання, як вважає автор, не обов'язково виключають одне одного. На прикладі японської культури дослідник доводить, що традиційне японське родинне виховання спрямоване на формування дисциплінованості і слухняності, але для японців також характерне і

прагнення до досягнень. Японська дитина у процесі морального становлення засвоює, що для досягнення життєвого успіху слухняність корисніша за незалежність і самостверджується через слухняність.

По-друге, стиль виховання залежить від багатьох чинників - соціальної структури суспільства, структури сім'ї і т.п. [6, с. 116].

Результати нашого дослідження дають змогу переконатися в доцільності тверджень О. Степанова, що “розвиток дитини і моральне становлення її особистості розпочинається в сім'ї, яка стає запорукою духовного взаєморозуміння та єдності близьких людей, джерелом психологічної захищеності та інтимних позитивних емоцій”. Дослідник вважає, що найважливішим завданням дитини є “забезпечення особистого щастя членів родини, а також відтворення і виховання молодого покоління на основі подружнього взаєморозуміння, взаємної моральної відповідальності, внутрішньо-сімейної сумісної діяльності та постійної дієвої взаємодопомоги”. На його думку “відсутність або послаблення такої діяльності деформує сімейні стосунки і негативно позначається на вихованні дітей” [5, с. 291].

Проведений нами аналіз сімейного виховання свідчить про важливість тверджень Н. Мойсеюк. На думку дослідниці метою сімейного і родинного виховання є “формування якостей і властивостей особистості, які допомагають гідно долати труднощі й перепони, що трапляються на життєвому шляху”. Вона вважає, що “досвід численних поколінь засвідчує, що до таких якостей й властивостей належить фізичне здоров'я, розвинутий інтелект, працьовитість, моральність, духовність, готовність до сімейного життя, що саме й складає головну мету родинного виховання” [2, с. 524].

Результати нашого дослідження дають змогу стверджувати, що “моральне виховання в сім'ї плекає гуманістичні основи особистості: любов, повагу, співпереживання, милосердя, доброту, совість, чесність,

порядність, справедливість, гідність, обов'язок. У родині зберігається і шанується рідна мова, свобода, незалежність, єдність роду, народу, демократизм стосунків, самостійність та ініціативність”[2, с. 525].

Дослідження Н. Мойсеюк свідчать, що у сім'ї формуються всі складові справжнього громадянства. Автор порівнює сім'ю з “першою спільнотою дитини, що виховує суспільні якості, учить проявляти свою особистість відповідно до суспільних вимог, для спільного добра”[2, с. 525].

Так, дослідниця зазначає як складову сімейного виховання “трудова виховання яке закладає основи майбутнього життя дітей. Воно забезпечує розуміння праці як вищої цінності людини і суспільства, повагу до людей праці, формує працьовитість, господарність, бережливе ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств, готовність до життєдіяльності в умовах ринкових відносин”.

Також має важливий вплив на формування особистості і “художньо-естетичне виховання, що закладає основи естетичної культури дітей. У родині відбувається перше естетичне сприйняття прекрасного в природі і навколишній дійсності; формуються естетичні смаки і почуття; створюються умови для оволодіння надбаннями національного мистецтва, музики, побуту, ремесел тощо; виховується потреба створювати навколо себе прекрасне; розвиваються таланти і обдарування дітей”. Враховуючи універсальність напрямків сімейного виховання, можемо стверджувати про важливість його у процесі загального формування підростаючої особистості [2, с. 524-525].

Проблема морального становлення підростаючої особистості залишається сьогодні дуже актуальною. Сучасні події (катастрофи, війни, епідемії, тощо), що відбуваються у світі спричиняють за собою порушення екологічної рівноваги, фізичного і етичного здоров'я людей. Жахливими проявами соціальних і економічних катаклізмів є підвищення рівня дитячої

злочинності і наркоманії. Причина цього - переоцінка цінностей, втрата моральних орієнтирів підростаючого покоління і суспільства в цілому.

Моральне виховання є однією з найскладніших і важливих областей педагогічних досліджень. Мораль універсальна, оскільки будь-яка культурна група оцінює певний тип поведінки як моральний, використовуючи критерії його сприйняття як негідного, але конкретні моральні принципи і поведінка, відповідна їм, відрізняються різноманітністю в історичній перспективі, в різних культурних співтовариствах і в різних сім'ях.

Отримані результати проведеного нами дослідження, свідчать, що сім'я є головним інститутом виховання. Отримані дитиною моральні знання, норми, модель поведінки вона зберігає протягом всього подальшого життя. Важливість сім'ї як інституту виховання обумовлена тим, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, і по тривалості своєї дії на особистість, жоден з інститутів виховання не може порівнятися з сім'єю, у ній закладаються моральні основи особистості дитини.

Отже, ми можемо стверджувати, що особливості сімейних взаємин істотно впливають на процес морального становлення людини. Емоційно-моральна атмосфера сім'ї (увага членів сім'ї один до одного, прагнення розділити відповідальність, рівень взаєморозуміння і взаємна повага, батьківське кохання і у відповідь відчуття дітей, родинні традиції, відношення до праці, тощо) сприяє формуванню моральної основи особистості.

Перспективами подальшого дослідження є розробка нових шляхів для підвищення рівня ефективності морального виховання дітей шкільного віку.

Список використаних джерел

1. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание : Учебник для студ. сред, и высш. пед. учеб. Заведений / Т. А. Куликова - М. : Издательский центр «Академия», 1999. - 232 с.
2. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. Навчальний посібник. / Н. Є. Мойсеюк. – 5-е видання, доповнене і перероблене - К., 2007. - 656 с.
3. Психологія сім'ї / Поліщук В. М., Ільїна Н. М., Поліщук С. А. та ін.; За заг. ред. В. М. Поліщука. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 239 с.
4. Савка В. І. Сім'я та соціум : проблеми взаємодії / В. І. Савка, Н. А. Уманець : [монографія]. – Львів : Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2008. - 177, [1] с.
5. Степанов О. М. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. М. Степанов. - К. : Академвидав, 2011. – 416 с.
6. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко - М. : ИП РАН, Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. - 320 с.
7. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання / К. Д. Ушинський. - Київ : «Радянська школа», 1974. – 150 с.

В. Л. КОРОЛЕНКО

г. Николаев

РОЛЬ СЕМЬИ В ПРОЦЕССЕ МОРАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Стаття посвячена проблемі підвищення якості морального виховання дітей шкільного віку. В статті здійснено науковий аналіз досліджень проблеми морального виховання школярів в родині та розглянуті варіанти розв'язання цієї проблеми іншими дослідниками. Виявлені особливості родинного виховального процесу, спрямованого на підвищення морального рівня учнів. На

основе анализа психологической и педагогической литературы, рассмотрены разные пути повышения эффективности педагогического влияния на современную молодежь. Результаты проведенного исследования указывают на необходимость использования в процессе морального воспитания элементов семейной педагогики, которые способствуют стремлению подрастающей личности к моральному совершенствованию.

***Ключевые слова:** мораль, поведение, ценность, условия воспитания, формирование, традиции.*

V. L. KOROLENKO

Mykolaiv

FAMILY'S ROLE IN THE PROCESS OF A MORAL UPDRINGING OF CHILDREN OF SCHOOL AGE

The article is devoted to the problem of upgrading of moral education of children of school age. In the article the scientific analysis of sources is carried out on issue of moral education of schoolboys in family and approaches of research workers are considered in relation to this problem. Found out the features of domestic educator process of the moral level of students directed on an increase. On the basis of analysis of psychological and pedagogical literature, the different ways of increase of efficiency of pedagogical influence are considered on modern youth. The results of the conducted research specify on the necessity of the use in the process of moral education of elements of domestic pedagogics, which are instrumental in aspiring of growing up personality to moral perfection.

***Keywords:** moral, conduct, value, terms of education, forming, traditions.*